

تبدیل مدل غیرخطی شعاعی در حضور خروجی‌های نامطلوب، به مدل‌های خطی خروجی‌های غیراختیاری

محمد رضا علیرضائی^۱، محمد خیری چاری^{*}^۲

۱- عضو هیات علمی دانشکده علوم، دانشگاه علم و صنعت

۲- دانشجوی کارشناسی ارشد دانشکده علوم ریاضی، دانشگاه علم و صنعت

رسید مقاله: ۹ اردیبهشت ۱۳۹۲

پذیرش مقاله: ۱۸ شهریور ۱۳۹۲

چکیده

امروزه ارزیابی کارایی سازمان‌ها و دانستن این که سازمانی تا چه اندازه مفید می‌باشد برای آن سازمان و حتی سهامدارانش بسیار اهمیت دارد. یکی از روش‌های اندازه‌گیری کارایی، استفاده از تحلیل پوششی داده‌ها می‌باشد. در ارزیابی به روش تحلیل پوششی داده‌ها هدف افزایش خروجی‌ها و کاهش ورودی‌ها و مقایسه بین واحدهای تحت بررسی است. در اغلب فرآیندها به همراه تولید خروجی‌ها، خروجی‌هایی تولید می‌شوند که افزایش آن‌ها نه تنها سودآور نیست؛ بلکه باعث زیان نیز می‌شود. به همین خاطر مدل‌های تحلیل پوششی داده‌ها می‌بایست طوری ارایه می‌شند که میزان تأثیر این نوع خروجی‌ها را در کارایی و رتبه‌بندی با خود داشته باشند. در این مقاله ابتدا مدل شعاعی غیرخطی فار ارایه شده، سپس با استفاده از تبدیلات ریاضی نشان داده شده که می‌توان آن مدل را به یک مدل با خروجی‌های غیرقابل کنترل خطی، تبدیل نمود.

کلمات کلیدی: خروجی‌های نامطلوب، خروجی‌های غیراختیاری، اصل دسترسی‌پذیر، مدل فار.

۱ مقدمه

بشر از ابتدا به دنبال سود بیشتر در کارهایش بود لذا هیچ‌گاه به دنبال کم کردن ورودی عملیات خود نبوده است. ولی در گذر زمان سازمان‌های مختلف کارهای مشابه هم انجام می‌دادند لذا هر سازمان برای سودآوری بیشتر و ایجاد رفاه در جامعه، هم‌چنین باقی ماندن در فضای رقابت به دنبال کم کردن ورودی و افزایش خروجی‌ها بودند. با گذشت زمان، روش‌های اندازه‌گیری بهره‌وری به وجود آمد. در روش‌های اولیه با استفاده از نسبت خروجی‌ها بر روی ورودی‌ها میزان کارایی و بهره‌وری را اندازه‌گیری می‌کردند اما در این نوع روش‌ها نیازمند شاخص‌های عددی از قبل برای هر ورودی و خروجی در نظر گرفته شده، سپس با استفاده از شاخص‌های عددی و روش‌های رگرسیون آماری به محاسبه کارایی و بهره‌وری می‌پرداختند. در ادامه این پیشرفت‌ها روش‌های جدیدی برای محاسبه دو شاخص کارایی و بهره‌وری ابداع شد که یکی از این روش‌ها، روش‌های تحلیل پوششی داده‌ها

* عهده‌دار مکاتبات

آدرس پست الکترونیکی: kheirichari@mathdep.iust.ac.ir

می باشد. (Data Envelopment Analysis) DEA از مدل های ریاضی برای محاسبه شاخص های عددی استفاده نموده؛ سپس با استفاده از شاخص های به دست آمده دو شاخص کارایی و بهره وری را محاسبه می نماید [۱]. در مدل های DEA هدف کاهش ورودی و افزایش خروجی و در نتیجه افزایش کارایی می باشد. معمولاً در هر فرآیند تولیدی، مسایل و محدودیت هایی وجود دارد که سازمان یا نهاد مورد نظر به خاطر سودآوری و یا صرفه جویی بیشتر در وقت، آنها را در نظر نمی گیرند. برای مثال می توان به خروجی های بدی که به همراه خروجی های خوب سازمان به وجود می آیند، اشاره نمود. می دانیم که این نوع خروجی ها باید در محاسبه میزان کارایی و بهره وری هر سازمان با نهاده تأثیرگذار باشد لذا باید مدل های ارایه شود که علی رغم کاهش ورودی و افزایش خروجی، خروجی های نامطلوب را کاهش دهد [۱].

در بخش بعدی به پیشینه مقالات و کارهایی که در زمینه خروجی های نامطلوب می پردازیم. بخش سه شامل اصول و تعاریف لازم، برای درک بهتر شما از این مقاله، به همراه چند مثال ساده می باشد. در بخش چهار به ارایه مدل غیرخطی فار پرداخته، سپس چگونگی تبدیل آن را به مدل خطی با خروجی غیراختیاری شرح می دهیم. در بخش پنج نتایج مورد نظر خود را در چند بند بیان می کنیم و در انتها منابع استفاده شده را برای تهیه این مقاله مورد بازدید قرار می دهیم.

۲ ادبیات مرور

در زمینه خروجی های نامطلوب ابتدا کپمن در سال ۱۹۵۱ مدلی را برای برخورد با خروجی های نامطلوب ارایه داد که همان مدل جمعی می باشد. او با در نظر گرفتن علامت منفی برای خروجی های نامطلوب مدل خود را ارایه نمود [۲]. سپس پیتمن با استفاده از «قیمت های سایه» به توجیه هزینه ای اقتصادی خروجی های نامطلوب پرداخت. او در این مقاله از مدل های پارامتریک و هم چنین قضیه دو گانی استفاده کرده است [۳]. بعد از آن داگلاس در سال ۱۹۸۲ و هم چنین فار و گالونی در سال ۱۹۸۹ مقالاتی در مورد روش های برخورد با خروجی های نامطلوب ارایه نمودند. در همان سال چند ماه بعد از مقاله فار و گالونی، فار و همکاران مقاله ای در جهت بهبود خروجی های مطلوب و کاهش خروجی های نامطلوب و ورودی ها با یک رویکرد ناپارامتریک، ارایه نمودند [۴]. پس از مقاله ای فار و همکاران دانشمندانی هم چون سیفورد و الی ۱۹۹۰، فار و چونگ ۱۹۹۵، سیفورد و الی ۲۰۰۱، پاستور ۲۰۰۱، لول، اسچیل ۲۰۰۰، در گسترش روش های برخورد با خروجی های نامطلوب و برگرفته از این مقاله ارایه داده اند [۵]. شاید بتوان گفت مقاله ای فار و همکاران شالوده و باعث ایجاد شاخه های متعدد در نحوه برخورد با خروجی های نامطلوب شده است.

۳ پیش نیازها

هر سازمان با توجه به منابع و سرمایه و نیروی کاری که دارد می تواند ترکیب های مختلف از خروجی ها را تولید کند که به مجموعه این ترکیب ها مجموعه امکان تولید گفته می شود که آن را با Production Possibility Function (PPS) نشان می دهیم. واضح است اگر مجموعه امکان تولید را داشته باشیم طبق فرآیندی ساده مرز آن را محاسبه؛

تابع تولید را تخمین می‌زنیم و اگر هم تابع تولید را داشته باشیم با استفاده از تابع و این که تمام جهت‌هایی که کمتر از تابع تولید هستند می‌توانند رخ دهند به راحتی می‌توان مجموعه امکان تولید را محاسبه نمود. با توجه به پنج اصل اصول موضوعه مجموعه امکان تولید به صورت زیر می‌باشد [۱]:

$$PPS = \left\{ (X, Y) : Y \leq \lambda Y^o, \begin{array}{l} \lambda X \leq X_o \\ \lambda \in R_+^n \end{array} \right\} \quad (1)$$

در این مقاله نیز رشد تمام واحدهای تصمیم‌گیری را به صورت (Decision-Making Units) DMU نوشتیم. هم‌چنین در تمام این مقاله فرض کنید $j = 1, \dots, n$ تعداد DMU‌ها و $i = 1, \dots, m$ تعداد ورودی‌های هر DMU و $r = 1, \dots, s$ تعداد خروجی‌های هر DMU باشد. لذا برای ماتریس ورودی‌ها و ماتریس خروجی به ترتیب خواهیم داشت:

$$X = \begin{bmatrix} x_{11} & \cdots & x_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{m1} & \cdots & x_{mn} \end{bmatrix}_{m \times n} \quad Y = \begin{bmatrix} y_{11} & \cdots & y_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ y_{s1} & \cdots & y_{sn} \end{bmatrix}_{s \times n} \quad (2)$$

۳-۱ خروجی نامطلوب

خروجی‌هایی بدی هستند که به همراه خروجی‌های اصلی (خوب) تولید می‌شوند و معمولاً بنا بر ماهیتی که دارند به دست آوردن قیمت آنها در بازار کار آسانی نیست لذا برای محاسبه قیمت، از نظر کارشناسان خبره بهره می‌گیرند یا اغلب به وسیله‌ی قیمت‌های سایه استفاده می‌کنند. برای مثال فرض کنیم بخواهیم کاغذ تولید کنیم. خروجی‌هایی مانند اکسیژن بیوشیمیابی، جامدات معلق، اکسیدهای گوگرد و ذرات، همگی به همراه کاغذ تولید می‌شوند [۴] که محاسبه قیمت این خروجی‌ها در باز امکان‌پذیر نیست. البته منظور از قیمت، شامل هزینه‌های که ما مجبوریم به خاطر تولید این نوع خروجی‌ها پردازیم؛ می‌باشد.

در این مقاله خروجی‌های مطلوب را با Y^D و خروجی‌های نامطلوب را با Y^U نشان می‌دهیم. هم‌چنین در تمام این مقاله فرض بر این است که $j = 1, \dots, n$ تعداد DMU‌ها و $i = 1, \dots, m$ تعداد ورودی‌های هر DMU و $r = 1, \dots, s$ تعداد خروجی‌های هر DMU می‌باشد.

۲-۱ اصل دسترس‌پذیر ضعیف (Weak disposability)

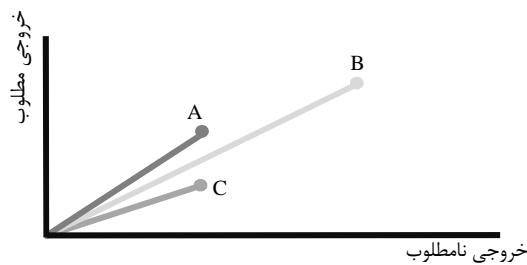
در هر فرآیند به همراه خروجی‌های مطلوب خروجی‌های نامطلوب هم به وجود می‌آید. این اصل بیان می‌دارد که نمی‌توانیم مقدار خروجی‌های نامطلوب را به صفر برسانیم در حالی که خروجی مطلوب با مقدار مثبت داشته باشیم. برای مثال تولید کاغذ، بدون خروجی‌های نامطلوب مانند گوگرد و... امکان‌پذیر نیست [۴].

علمی‌منابع و نسخه‌چاری، تبدیل مدل غیرخطی شعاعی دحضور خروجی‌های نامطلوب به مدل‌های خطی خروجی‌های غیراختیاری

به عبارت دیگر این اصل نشان می‌دهد که کاهش نسبتی از خروجی‌های مطلوب، به همان نسبت خروجی‌های نامطلوب را کاهش می‌دهد [۶]، یعنی:

$$(Y^D, Y^U) \in PPS \Rightarrow \forall \circ \leq \theta \leq 1 \quad (\theta Y^D, \theta Y^U) \in PPS \quad (3)$$

این اصل برای زمانی برقرار است که سازمان‌های تحت بررسی، به کم کردن تولید خروجی‌های نامطلوب اهمیت بدهند و یا این که بر اساس قوانین حاکم بر آن سازمان‌ها باید خروجی‌های نامطلوب را کاهش دهند. به راحتی از توضیح بالا می‌توان نتیجه گرفت $(Y^D, Y^U) = (0, 0)$ یک عضو از PPS می‌باشد؛ در حالتی که یک خروجی مطلوب و یک خروجی نامطلوب داریم می‌توان گفت که خط واسطه از هر DMU به مبدأ همگری در PPS می‌باشد. فرض کنید که سه DMU داریم لذا شکل ۱ بیانگر اصل بالا می‌باشد.

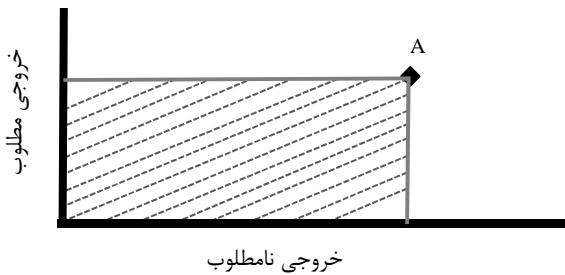
شکل ۱. میزان تاثیر اصل دسترسی پذیر ضعیف بر فضای امکان تولید سه واحد A, B, C

۳-۳ اصل دسترسی پذیر قوی (Strong disposability)

این اصل بیان می‌کند که ممکن است افزایش خروجی‌های مطلوب داشته باشیم در حالی که خروجی‌های نامطلوب صفر باشد. این اصل فقط به افزایش خروجی‌های مطلوب اهمیت می‌دهد و به طور جدی به میزان تولید خروجی نامطلوب نگاه نمی‌کند [۴] یعنی:

$$(Y'^D, Y'^U) \leq (Y^D, Y^U) \in PPS \Rightarrow (Y'^D, Y'^U) \in PPS \quad (4)$$

برخلاف دسترسی ضعیف این قید برای زمانی است که اجباری برای کم کردن خروجی‌های نامطلوب نداشته باشیم اما در قیود مدل این شرط را قرار می‌دهیم.

شکل ۲. میزان تاثیر اصل دسترسی‌پذیر قوی بر فضای امکان تولید واحد A

۳-۴ مجموعه امکان تولید PPS

با توجه به پذیرش اصول موضوعه، به همراه از اصول دسترسی‌پذیر ضعیف PPS را به صورت زیر خواهیم داشت :

$$PPS = \left\{ (Y^D, Y^U) : Y^{Do} \leq \lambda Y^D, Y^{Uo} = \lambda Y^U \right. \\ \left. \lambda X \leq X_o \quad \lambda \in R_+^n \right\} \quad (5)$$

و به همراه اصل دسترسی‌پذیری قوی:

$$PPS = \left\{ (Y^D, Y^U) : Y^{Do} \leq \lambda Y^D, Y^{Uo} \leq \lambda Y^U \right. \\ \left. \lambda X \leq X_o \quad \lambda \in R_+^n \right\} \quad (6)$$

۵-۳ خروجی‌های غیر اختیاری (Non-discretionary output)

خروجی‌های غیر اختیاری یا خروجی‌های غیرقابل کنترل، خروجی‌هایی هستند که کنترل آنها به دست واحد تحت بررسی نمی‌باشد، برای مثال فرض کنید واحد تحت بررسی کتابخانه عمومی باشد. در این صورت اگر تعداد کسانی را که در یک روز به کتابخانه عمومی سطح شهر برای دریافت کتاب مراجعه می‌نمایند؛ به عنوان خروجی در نظر بگیریم؛ چون نمی‌توانیم این جمعیت را کنترل کنیم لذا یک خروجی غیر اختیاری است [۷].

$$\text{Max } \varphi$$

s.t.

$$\varphi Y^{Ck} \leq \lambda Y^C, \\ Y^{UCk} \leq \lambda Y^{UC}, \\ \lambda X \leq X_k, \\ \lambda \in R_+^n. \quad (7)$$

۴ مدل فار و چگونگی تبدیل به یک مدل خطی

می‌دانیم مدل‌های DEA بدون حضور خروجی‌های نامطلوب شامل گسترده‌گی بسیار زیادی است اما اساس این نوع مدل‌ها مبتنی بر مدل CCR (Charnes, Cooper, Rhodes) می‌باشد. اگر مدل خروجی محور را در نظر بگیریم

به صورت زیر است [۸]:

$$\begin{aligned}
 & \text{Max} \quad \varphi \\
 & \text{s.t.} \\
 & \varphi Y^k \leq \lambda Y, \\
 & \lambda X \leq \varphi^{-1} X_k, \\
 & \lambda \in R_+^n.
 \end{aligned} \tag{8}$$

همان طور که مشاهده می شود خروجی های نامطلوب هیچ تاثیری در مدل (8) ندارند. اما در حالت کلی با حضور خروجی های نامطلوب نحوه برخورد با این نوع خروجی ها را می توان به ۵ بخش زیر تقسیم نمود [۹]:

- ۱- چشم پوشی کردن از خروجی نامطلوب.
- ۲- استفاده از روش غیرخطی فار.
- ۳- استفاده خروجی نامطلوب به عنوان خروجی و محدود کردن آنها.
- ۴- خروجی نامطلوب را به عنوان ورودی.
- ۵- کاربرد انتقال یکنواخت کاهشی برای مثال Y^b .

در مدل هایی که خروجی های نامطلوب را در نظر می گرفتند. فار و همکاران با استفاده از مدل پایه ای- DEA، یک رویکرد ناپارامتریک و با توجه به اصول دسترسی پذیر چند مدل برای کاهش خروجی های نامطلوب و افزایش خروجی های مطلوب ارایه دادند. در مقاله آنها پنج مدل ارایه شد که یکی از آنها بر اساس کاهش خروجی های نامطلوب و ورودی ها و همزمان افزایش خروجی های مطلوب می باشد. این مدل با اصل دسترسی پذیر قوی به صورت زیر نمایش داده می شود [۴]:

$$\begin{aligned}
 H_p^C(Y^{Dk}, Y^{Uk}, X^k) = & \text{Max} \quad \varphi \\
 & \text{s.t.} \\
 & \varphi Y^{Dk} \leq \lambda Y^D, \\
 & \varphi^{-1} Y^{Uk} \leq \lambda Y^U, \\
 & \lambda X \leq \varphi^{-1} X_k, \\
 & \lambda \in R_+^n.
 \end{aligned} \tag{9}$$

با قرار دادن تساوی در قید دوم مدل ۹ می توان آن را مدلی با پذیرش اصل دسترسی پذیر ضعیف تبدیل نمود. در فصل ۴ بخش ۲ از کتاب ری مبحثی مبنی بر اندازه گراف هذلولی گون کارایی ارایه شده است. در این بخش مدلی با استفاده از کاهش همزمان ورودی ها و افزایش همزمان خروجی ها میزان تغییرات لازم برای رسیدن به نقطه ای بهین را محاسبه می نماید که به صورت زیر نمایش داده می شود:

$$\begin{aligned}
 & \text{Max} \quad \varphi \\
 & \text{s.t.} \\
 & \varphi Y^{Dk} \leq \lambda Y^D, \\
 & \lambda X \leq \varphi^{-1} X_k, \\
 & \lambda \in R_+^n.
 \end{aligned} \tag{10}$$

برای خطی نمودن مدل (۱۰) از تغییر متغیر $\varphi = \mu\lambda\delta$ استفاده نموده‌اند. همان‌طور که مشاهده می‌کنید مدل (۹) یک مدل غیرخطی است. همانند مدل (۱۰) با استفاده از تغییر متغیر $\varphi = \mu\lambda\delta$ مدل (۹) به مدل زیر تبدیل خواهد شد [۱۰]:

$$\text{Max } \delta$$

s.t.

$$\begin{aligned} \delta Y^{Dk} &\leq \mu Y^D, \\ Y^{Uk} &\leq \mu Y^U, \\ \mu X &\leq X_k, \\ \mu &\in R_+^n. \end{aligned} \tag{11}$$

که با توجه به ساختار مدل (۱۱) به راحتی می‌توان دید مدل (۹) به یک مدل خطی در حضور خروجی‌های غیر اختیاری تبدیل شده است. نشان دادیم مدل شعاعی فار را می‌توان به صورت یک مدل خطی درآورد؛ سپس مقدار آن را محاسبه نمود.

برای درک بهتر داده‌های جدول ۱ را در نظر گرفته؛ با استفاده از دو مدل بالا مقدار بهینه برای هر واحد محاسبه، سپس مقادیر به دست آمده را در جدول ۲ نمایش. لازم به ذکر است داده‌های جدول یک مربوط به هیچ سازمان و محیطی نمی‌باشد.

جدول ۱. داده‌ها

	واحد ۱۲	واحد ۱۱	واحد ۱۰	واحد ۹	واحد ۸	واحد ۷	واحد ۶	واحد ۵	واحد ۴	واحد ۳	واحد ۲	واحد ۱
X_1	۲۰	۱۹	۲۵	۲۷	۲۲	۵۵	۳۳	۳۱	۳۰	۵۰	۵۳	۳۸
X_2	۱۵۱	۱۳۱	۱۶۰	۱۶۸	۱۵۸	۲۵۵	۲۳۵	۲۰۶	۲۴۴	۲۶۸	۳۰۶	۲۸۴
Y_1^D	۱۰۰	۱۵۰	۱۶۰	۱۸۰	۹۴	۲۳۰	۲۲۰	۱۵۲	۱۹۰	۲۵۰	۲۶۰	۲۵۰
Y_1^U	۹۰	۵۰	۵۵	۷۲	۶۶	۹۰	۸۸	۸۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۴۷	۱۲۰
Y_2^U	۳	۶	۵	۴	۸	۹	۷	۵	۹	۱۰	۵	۹
Y_2^D	۲	۱	۴	۵	۲	۶	۷	۵	۴	۶	۸	۲

جدول ۲. نتایج حاصل از اجرای دو مدل

	واحد ۱۲	واحد ۱۱	واحد ۱۰	واحد ۹	واحد ۸	واحد ۷	واحد ۶	واحد ۵	واحد ۴	واحد ۳	واحد ۲	واحد ۱
۹	۱	۱	۱	۱/۰۱۳۰۶	۱	۱	۱/۰۳۱۹۷	۱	۱/۱۰۳۱۴	۱	۱	۱
۱۰	۱	۱	۱	۱/۰۱۳۰۶	۱	۱	۱/۰۳۱۹۷	۱	۱/۱۰۳۱۴	۱	۱	۱

همان‌طور که می‌بینید مقادیر به دست آمده یکسان می‌باشند. البته مدل (۹) به خاطر غیرخطی بودن برای جامعه تحت بررسی پر جمعیت دارای خطای محاسبه است ولی مدل (۱۱) این ضعف را ندارد.

۵ نتایج

در این مقاله نشان داده شد که می‌توان مدل غیرخطی فار را به مدل خطی تبدیل نمود. از نتایج این کار می‌توان به نکات زیر اشاره نمود:

مدت زمان محاسبه جواب در روش‌های خطی، بسیار کمتر از روش‌های غیرخطی است. هم‌چنین روش‌های غیرخطی به خاطر خطای بالای محاسبات قابل اعتماد نمی‌باشند ولی روش خطی این مشکل را ندارد. با استفاده از این تبدیل می‌توان دریافت که معکوس مقدار بهین مدل خطی (۷)، با مدل‌های غیرخطی هذلولی در حضور خروجی‌های نامطلوب، با در نظر گرفتن خروجی‌های نامطلوب به عنوان خروجی‌های غیراختیاری رابطه‌ی مجازی بودن در مقدار بهین دارد. فرض کنید مقدار خطا در محاسبه^{-۱} φ عدد ع باشد لذا در مدل فار برای حل برای هر DMU حداقل به تعداد خروجی‌های نامطلوب این تقریب را استفاده می‌کند که باعث انتشار خطأ می‌شود اما در مدل خطی با حضور خروجی‌های نامطلوب انتشار خطأ رخ نمی‌دهد.

منابع

- [1] Cooper, W., Seiford, L. M., Tone, K., (2007). Data Envelopment Analysis A Comprehensive Text with Models Applications References and DEA Solver Software, 2nd ed, section 7, 219-223.
- [2] Koopmans, T. C., (1951). Analysis of production as an efficient combination of activities In T. C. Koopmans. Activity analysis of production and allocation, Cowles Commission, 33-97.
- [3] Pittman, R. W., (1983). Multilateral Productivity Comparisons with Undesirable Outputs. Economic Journal, 93: 883-891.
- [4] Färe, R., Grosskopf, S., Lovell, C. A. K., Pasurka, C., (1989). Multilateral Productivity Comparisons When Some Outputs Are Undesirable: A Nonparametric Approach. JSTOR Registered author(s), The Review of Economics and Statistics, 71, 90-98.
- [5] Liu, W. B., Meng, W., Li, X. X., Zhang, D. Q., (2009). DEA models with undesirable inputs and outputs, Springer, 173: 177-194.
- [6] Shephard, R. W., (1970). Theory of Cost and Production, Princeton: Princeton University Press
- [7] Mikko, J. Syrjanen, (2004). Non-discretionary and discretionary factors and scale in data envelopment analysis. European journal of operational research 158: 20-33.
- [8] Chames, A., Cooper, W. W., Rhodes, E., (1978). Measuring the Efficiency of Decision Making Units. European journal of operational research, 2, 429-444
- [9] Lawrence, M., Seiford, J. Z., (2001). Modeling undesirable factors in efficiency evaluation. European Journal of Operational Research, 142, 16–20.
- [10] Ray, S. C., (2006). Data Envelopment Analysis Theory and Techniques for Economics and Operations Research. 2nd ed., Ed. Cambridge, section 4, 82-88.